

بررسی جامعه‌شناختی میزان سرمایه‌های فرهنگی سه گانه در میان دانش‌جویان (مطالعه موردی، دانش‌جویان ورودی سال ۱۳۹۴ دانشگاه صنعتی شریف)

دکتر سید محمد سید میرزایی^۱، دکتر مصطفی ازکیا^۲، قاسم علائی زاده^۳

چکیده

خانواده امروزی، نظام آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها، رسانه‌ها و محیط‌های مختلف اجتماعی (میدان‌ها) همگی در در ارتقاء یا فرسایش گونه‌های مختلف سرمایه‌های فرهنگی به طور کلی سهم متفاوت و الایی دارند. اصطلاح سرمایه فرهنگی نخستین بار توسط پی‌یر بوردیو و همکارش بیکر به سال ۱۹۷۷ در عرصه‌های ادبیات و پژوهش‌های جامعه‌شناسی مطرح گردید و تا کنون در کنار دیگر گونه‌های سرمایه اقتصادی، اجتماعی و نمادین مورد بررسی و واکاوی‌های مختلف قرار گرفته است. در بررسی حاضر به شیوه پیمایشی، با کمک ابزار پرسش‌نامه پژوهش‌گر ساخته (ترکیبی از سئوالات باز، نیمه‌باز، بسته و گویه‌ای) و ضریب آلفای ۰/۸۰ با نمونه تصادفی ۳۵۰ دانش‌جو از میان ۱۰۱۳ دانش‌جوی دانشگاه صنعتی شریف و همگی ورودی سال ۱۳۹۴ در شهر تهران، نشان می‌دهد؛ سه گونه سرمایه فرهنگی؛ به ترتیب از نهادینه، سپس عینی و در آخر ذهنی - کالبدی رتبه بندی می‌گردند که وجود چنین پدیده‌ای می‌تواند حاصل بدکارکردی نظام آموزشی کنونی هم باشد.

واژگان کلیدی: "سرمایه فرهنگی"، "ذهنی- کالبدی"، "عینی"، "نهادینه"، "میدان اجتماعی"

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۲/۱۵

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۱/۱۶

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱ - عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران
۲ - عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران
۳ - دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی با گرایش جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران / ۰۹۱۹۱۰۵۷۹۷۴ / q_alace@yahoo.com

مقدمه

در میان عوامل مختلف بسیاری از پژوهش‌گران تجربی به نقش سرمایه‌فرهنگی در بروز نابرابری‌های تحصیلی طبقات و گروه‌های مختلف و اثرسنجی این نوع سرمایه در میان دانش‌جویان مقاطع عالی دانشگاهی جوامع مختلف پرداخته‌اند. مطالعاتی که بر فعالیت‌ها و اولویت‌های فرهنگی خانوادگی آنان تأکید دارد تا بتواند نقش سرمایه‌فرهنگی را در خانواده با سنجه‌ها^۱ و نماگرهای^۲ تجربی مورد بازشناسی و واکاوی قرار دهد.

سه منبع عمده سرمایه‌فرهنگی از نظر بوردیو عبارتند از: پرورش خانوادگی، آموزش رسمی و فرهنگ شغلی که باعث تفاوت بین دارندگان و افراد فاقد این سرمایه می‌شود. شناختن و توانایی پذیرش محصولات فرهنگی ناشی از تفاوت در استعداد است که شامل سلیقه‌های خوب، شیوه راه و رسم پسندیده، پیچیدگی شناختی، و توانایی پذیرش محصولات فرهنگی مشروع از قبیل موسیقی، تئاتر و ادبیات می‌شود. بر این اساس، فرضیه‌ای در ذهن شکل می‌گیرد که والدین کم بهره از سرمایه فرهنگی، فضاهای فرهنگی سطح پایین‌تری را در خانواده تولید می‌کنند که در چنین فضاهایی نمی‌توان شناخت، رشد و شکوفا شدن استعدادها و بارور شدن خلاقیت‌های فرزندان و موفقیت تحصیلی آنان را انتظار داشت (میرزاییگی، ۱۳۹۳: ۸۸-۸۹).

بیان مسأله پژوهش

وضعیت سرمایه‌فرهنگی خانواده دانش‌جویان از عوامل بسیار مهم در ارتقاء کیفی تحصیلی حتی هنگام ورود آنان به دانشگاه است، به طوری که سرمایه‌فرهنگی پایین خانواده، می‌تواند کیفیت تحصیلی را کاهش دهد. در نتیجه خانواده‌های برخوردار از سرمایه فرهنگی پایین، رغبت و انگیزه‌های آموختن و پیش‌رفت تحصیلی را از فرزندان خود بازمی‌ستانند. در این رابطه، سرمایه‌های فرهنگی ذهنی - کالبدی و نهادی (به استثنای سرمایه فرهنگی عینی)، به عنوان منابع سرمایه‌ای، با ویژگی انتقال پذیری در بین نسل‌ها نقش برجسته‌ای ایفاء خواهد کرد.

اصطلاح سرمایه فرهنگی^۳ بازنمای کلی پیشینه تحصیلاتی خانوادگی، عادت‌واره‌ها، ترجیحات و کردارهای زیبایی‌شناسانه طبقات و خرده طبقات موجود در ساختار اجتماعی، با تمرکز برداشتن یا نداشتن ذائقه و سلیقه‌ی اشکال هنری متعالی (نقاشی، موسیقی، ادبیات و تئاتر) تعریف می‌شود و به همین دلیل، هر طبقه (و خرده طبقه‌ای) از الگوی منحصر به فردی از ذائقه برخوردار می‌گردد که با ترکیب خاصی از سرمایه‌های اقتصادی و فرهنگی هماهنگ است (وانینگر، ۲۰۰۶). گاهی،

۹..... بررسی جامعه‌شناختی میزان سرمایه‌های فرهنگی سه‌گانه.....

سرمایه فرهنگی به عنوان برخوردار از فرهنگ پایگاه‌های اجتماعی، گرایش‌ها و انگاره‌ها^۴ در نظر گرفته می‌شود که اغلب با ساز و کارهای مهم بازتولید سلسله مراتب اجتماعی^۵ پیوند می‌یابد (هایس، ۲۰۰۴) که بر موفقیت آکادمیک (علمی یا تحصیلی) تأثیر می‌گذارد.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

نقش سرمایه فرهنگی (بر اساس اندیشه‌های انتقادی) در میان خانواده دانش‌جویان به عنوان مسأله‌ای اجتماعی^۶ از آن جهت قابل بررسی است که می‌تواند از طریق نظام آموزشی به عنوان بازتاب فرهنگ طبقه‌ی حاکم موجب تقویت خود گردیده و سرانجام به شکل بازتولید همان فرهنگ مسلط ظهور یابد. از این ره گذر است که گروه‌های نخبه و برتر جامعه می‌توانند تعیین کنند که چه اجزایی از سرمایه فرهنگی با ارزش و چه عناصری از آن بی‌ارزش است. در پی سرمایه فرهنگی خانواده و بازتولید اجتماعی^۷ آن، نهادهایی مانند. با این نگاه، سرمایه فرهنگی نتیجه زمینه‌های گونه‌گون خانوادگی و اجتماعی، چگونگی تربیت و پرورش خانوادگی، اجتماعی، طبقاتی، و به تعبیری چگونگی جامعه‌پذیری و اهمیت یافتگی فرد در خانواده و تأثیرات سبک زندگی^۸ (به مفهوم متأخر)، روش زندگی^۹ (به مفهوم کلی در گذشته و حال)، آموزش‌های رسمی و مهارت‌های کسب شده (سواد زندگی) و فرهنگ شغلی خواهد بود که در نهایت به صورت انباشت سرمایه فرهنگی در می‌آید و می‌تواند تفاوت‌هایی در افراد برخوردار و فاقد آن ایجاد کند. باید پذیرفت که سرمایه فرهنگی از طریق آموزش، فراگیری دانش، برخوردار از سلیقه‌ها و ترجیحات والدین در طی فرایند جامعه‌پذیری انتقال می‌یابد. با این روی کرد، بورديو در جامعه‌ی فرانسه‌ی روزگار خود به این نتیجه دست یافت که گرچه «افراد با سطوح سرمایه‌ی فرهنگی و معلومات فرهنگی^{۱۰} متفاوت و بر اساس پیشینه‌ی اقتصادی- اجتماعی خویش وارد نظام آموزشی می‌شوند، اما میان آن‌ها، دانش آموزان دارای خاستگاه طبقاتی متوسط^{۱۱} بهتری می‌توانند به مدد سرمایه فرهنگی خانواده با مدرسه سازگاری یافته، برای موفقیت بیش‌تر دوران تحصیل مهیا گردند» (بورديو، ۱۹۹۰: ۱۴). به همین سبب، ترکیب اصلی دانش‌جویان دانشگاه‌ها را اغلب طبقات متوسط و مرفه تشکیل می‌دادند.

هدف‌های کلی پژوهش

بازشناسی و بازنمایی مقایسه‌ای میزان سرمایه‌های سه‌گانه فرهنگی خانواده در میان دانش‌جویان با توجه به نقش آن در ورود به تحصیلات عالی می‌باشد.

پرسش‌های پژوهش

- ۱- میزان هریک از سرمایه‌های سه گانه فرهنگی خانواده‌های دانش‌جویان چگونه است؟
- ۲- سهم کدام‌یک از گونه‌های مختلف سرمایه فرهنگی در خانواده‌های دانش‌جویان بیش‌تر است؟

بازشناسی مفاهیم اولیه

چیستی فرهنگ

بوردیو، فرهنگ را نوعی اقتصاد، یا بازار می‌داند که در این بازار، افراد مختلف سرمایه‌ی فرهنگی را به جای سرمایه‌ی اقتصادی به کار می‌گیرند و این سرمایه بیش‌تر نتیجه‌ی خاستگاه طبقاتی اجتماعی افراد و تجربه تحصیلی آن خواهد بود. در این بازار است که سرمایه‌هایی کم و بیش نصیب همه می‌شود تا آن را گسترش داده و موقعیت خود را بهبود بخشند، و یا بر عکس آن را از دست می‌دهند و باعث تنزل موقعیت خود در درون نظام اقتصادی می‌گردند (ریتزر، ۱۳۹۳: ۱۱۱).

چیستی عادت‌واره و میدان

عادت‌واره^{۱۲} یعنی درونی کردن مجموع قواعد اجتماعی که در فرد از بدو تولد ثبت شده، آن‌ها را درونی کرده است. این درونی کردن به شکل ناخودآگاه فقط از طریق مشارکت در زندگی اجتماعی رخ می‌دهد. عادت‌واره به وسیله میدان یا میدان‌هایی که فرد در آن‌ها رشد می‌کند، به تدریج ساختارمند می‌شود و همین عادت‌واره‌هاست که برای فرد فرصت مداخله در میدان^{۱۳} را فراهم می‌آورد (شریعتی، ۱۳۸۹). با این نگاه، واقعیت اجتماعی در دو جا وجود خواهد داشت؛ یکی در چیزها یعنی در بیرون که میدان نامیده می‌شود و دیگری در ذهن‌ها یعنی در درون افراد که عادت‌واره نام می‌گیرد و از این منظر وجود میدان و عادت‌واره لازم و ملزوم یکدیگر بوده و در واقع همان منطق رابطه‌ای است که بوردیو آن‌را زیرساز نظریه کنش می‌داند.

در نتیجه درونی شدن این قواعد و الگوهای بیرونی، عادت‌واره در فرد شکل می‌گیرد و از این‌جا رقابت آغاز می‌شود. فرد در این میدان، که جایی برای تعارض میان کنش‌گران بر سر دست‌یابی به سرمایه‌هاست بر مبنای این الگوها یعنی عادت‌واره، وارد عمل می‌شود اما این عمل، برخلاف روی کرد ساختارگرایان، جبرگرایانه نخواهد بود. برای فهم بهتر مفهوم میدان بوردیو باید به سه نکته توجه داشت:

- ۱- رابطه هر میدان مورد نظر با میدان‌های قدرت و سیاست.

۱۱ بررسی جامعه‌شناختی میزان سرمایه‌های فرهنگی سه‌گانه.....

۲- ترسیم مکان‌شناسی اجتماعی^{۱۴} یا نقشه ساختار عینی موقعیت‌هایی که این میدان و روابط میان آن‌ها در رقابتی بر سر شکل سرمایه مختص به این میدان را می‌سازد.

۳- تجزیه و تحلیل ریختارهای^{۱۵} عاملان این میدان (رضایی، ۱۳۸۹).

از نظر بوردیو عاملین اجتماعی به صورت مداوم در میدان‌ها در حال کشمکش هستند. میدان‌ها شامل مواردی می‌شود که محل منازعه هستند مثل کالاهای فرهنگی^{۱۶}، مسکن^{۱۷}، تمایز^{۱۸}، و تشخیص فرهنگی^{۱۹}، اشتغال^{۲۰}، مالکیت زمین^{۲۱}، قدرت^{۲۲}، سیاست^{۲۳}، طبقه^{۲۴} و منزلت اجتماعی^{۲۵}. بر این اساس مناسبات افراد در میدان خصلتی عینی و غیر ارادی می‌یابد (قربانی ریک، ۱۳۹۳).

چیستی سرمایه فرهنگی

سرمایه فرهنگی با مفهوم سبک‌زندگی^{۲۶} و بر^{۲۷} بسیار نزدیک است که شامل مهارت‌های خاص، سلیقه، نحوه سخن گفتن، مدارک تحصیلی و شیوه‌هایی می‌گردد که فرد به وسیله آن‌ها خود را از دیگران متمایز می‌سازد. هم‌چنان که وبر، سبک زندگی را از جنس رفتار می‌داند که تمایلات^{۲۸}، آن را هدایت می‌کند و بخت‌های زندگی^{۲۹}، بستر بروز آن را فراهم می‌سازد (ریکوفسکی، ۲۰۰۸).

بنابراین سرمایه فرهنگی را می‌توان توانایی فرد در تصرف و استفاده از کالاهای فرهنگی و نیز توانایی‌های ادبی گفتاری تعریف کرد. هایس^{۳۰} (۲۰۰۴) اصطلاح سرمایه فرهنگی را بازنمای جمع نیروهای غیراقتصادی مثل زمینه خانوادگی، طبقه اجتماعی، سرمایه‌گذاری‌های گونه‌گون و تعهدات نسبت به تعلیم و تربیت، منابع مختلف و مانند آن‌ها می‌داند که بر موفقیت (علمی یا تحصیلی) تأثیر می‌گذارد. سرمایه فرهنگی به عنوان برخورداری از فرهنگ پایگاه‌های اجتماعی، گرایش‌ها و انگاره‌ها تعریف می‌شود که اغلب به عنوان ساز و کار مهم در بازتولید^{۳۱} سلسله مراتب اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. تمرکز اصلی نظریه سرمایه فرهنگی بر این پایه استوار است که فرهنگ از طریق نظام آموزشی که بازتاب فرهنگ طبقه حاکم است، انتقال یافته و تشویق می‌شود و در نهایت موجب بازتولید همان فرهنگ خواهد شد (هایس، ۲۰۰۴).

بازشناسی گونه‌های مختلف سرمایه فرهنگی

تحلیل فرهنگی بوردیو با تأکید بر سرمایه فرهنگی^{۳۲} به عنوان ابزار فهم تفاوت‌های اجتماعی انجام می‌گیرد که با استفاده از موضوع سرمایه، مبادله فرهنگی هم تحلیل می‌شود.

اکسل هانت^{۳۳} بر این باور است که مفهوم رابطه‌ی سرمایه‌فرهنگی و اقتصادی بوردیو از ابهامات بسیاری رنج می‌برد. چون وی از یک سو سرمایه‌اقتصادی را به عنوان اساس پیدایش سلطه در جامعه سرمایه‌داری می‌پذیرد، اما از سوی دیگر معتقد است که اثربخشی سرمایه‌اقتصادی در برابر دارندگان سرمایه‌ی فرهنگی به عنوان مثال هنرمندان، متخصصان، دانشگاهیان، و غیره با برخورداری از سرمایه‌اقتصادی کم‌تر، چندان تاثیر سلطه‌گران‌های ندارد (هانت، ۱۹۹۰).

از نظر بوردیو سرمایه‌فرهنگی در سه شکل کلی ظهور می‌یابد:

(۱) - ذهنی - کالبدی^{۳۴} (۲) - عینی^{۳۵} و (۳) - نهادی^{۳۶}

سرمایه‌فرهنگی ذهنی - کالبدی:

این نوع سرمایه به بدن و ذهن، به تلاش‌ها و سرمایه‌گذاری شخصی فرد وابسته است و به وسیله خود فرد بدست می‌آید. کسی که برای تحصیل و برای بهبود شرایط زندگی خود فعالیت می‌کند، چنین سرمایه‌ای را بدست می‌آورد. گذران زمان برای کسب علم، نوعی تلاش برای کسب سرمایه ذهنی است که پیوسته و همراه فرد بوده، جزء عادت‌واره‌ها می‌شود. بر خلاف پول و دارایی‌های حقوقی دیگر که از طریق بخشش یا وراثت، خرید یا مبادله به دیگری انتقال می‌یابد. این نوع سرمایه نمی‌تواند جدا از فرد در اختیار دیگران قرار گیرد. اقدامات تربیتی جامعه، طبقه و فرد در اکتساب آن نقش اساسی داشته، به ظرفیت و استعداد یادگیری کنش‌گرو حافظه او وابسته است. پیوسته و همراه کنش‌گر بوده، پس از وی زوال می‌پذیرد. در واقع این سرمایه، مجموعه توانش‌ها و دانش‌های ذهنی و مهارت‌های عملی، تجربی و رفتاری است که در شیوه سخن گفتن، باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های خاص فرد تجلی می‌یابد (فخرایی، ۱۳۸۸).

انباشت سرمایه‌فرهنگی ذهنی - کالبدی فرد وابسته به این است که خانواده‌وی در دوران کودکی و نوجوانی تا چه اندازه اوقات بدون اجبار فشار اقتصادی را برای او فراهم کرده باشند. این گونه سرمایه حق استفاده دایمی فرد از ذهن و جسم خود را در پی دارد.

سرمایه‌فرهنگی عینی:

اشیاء مادی، کالاهای فرهنگی و رسانه‌ای مانند نوشته‌ها، کتاب‌ها، نقاشی‌ها و ابزارهای موسیقی جزء سرمایه‌فرهنگی عینی هستند. بهره‌گیری از سرمایه‌فرهنگی عینی به میزان سرمایه‌فرهنگی ذهنی فرد وابسته است (فخرایی، ۱۳۸۸).

بررسی جامعه‌شناختی میزان سرمایه‌های فرهنگی سه‌گانه.....۱۳

در مطالعه این گونه سرمایه فرهنگی، می‌توان مجموع دارایی‌ها و موجودی کالاهای فرهنگی مورد استفاده فرد مانند تعداد و نوع کتاب‌ها، مجلات، تابلوهای نقاشی، دوربین عکاسی و تصویر برداری، واکمن، انواع نوارهای صوتی، تصویری، رایانه‌ای و اشیاء قیمتی فرهنگی را در نظر گرفت. و سرمایه فرهنگی نهادینه:

عینیت بخشیدن به سرمایه فرهنگی از طریق مدارک دانشگاهی و تحصیلی است که خارج از دارایی‌های مادی و عینی فرهنگی، سرمایه ذهنی و زیستی و از راه کسب عناوین تحصیلی تأیید شده به صورت قانونی و نهادینه حاصل می‌گردد. این گونه مدارک مستقل از صاحبان خود دارای اعتبار بوده، بسان سندی عینی و رسمی، می‌توان افراد را از این نظر با هم مقایسه کرد و حتی می‌توان نرخ تبدیل این گونه سرمایه فرهنگی را به سرمایه اقتصادی برحسب ارزش پولی برآورد کرد. راه‌برد تغییر و تبدیل این گونه سرمایه فرهنگی به سرمایه اقتصادی وابسته به کم‌یابی آن است. گسترش عناوین تحصیلی و پدیده‌ی مدرک‌گرایی در این زمینه تأثیرگذار است. برای این گونه از سرمایه فرهنگی هر نوع مدرک تحصیلی، فنی، حرفه‌ای، فرهنگی و هنری گرفته‌شده از مراکز و انجمن‌های رسمی، دانشگاه‌ها را می‌توان نام‌برد (فخرایی، ۱۳۸۸).

از سوی دیگر، گاهی سرمایه فرهنگی به دو شکل ایستا^{۳۷} یعنی تمام فعالیت‌ها و اعمال آگاهانه والدین و دیگری پویا^{۳۸} یا ارتباطی^{۳۹} یعنی تعاملات فرهنگی و روابط میان فرزندان با والدین معنا می‌یابد (احمدی اصل، ۱۳۹۰).

برخی شواهد تجربی نشان می‌دهد که سرمایه فرهنگی در خرده فرهنگ جوامع از نظر قومی، سیاسی، نژادی و اعتقادی نقش دارد و از این نظر طبقه‌ی اجتماعی هم متغیر و وابسته و هم متغیر مستقل است. فرهنگ در درون گروه تبدیل به سرمایه می‌شود و سلسله مراتب اجتماعی هم در تعامل انسانی ظهور می‌یابد. از این جهت، سرمایه فرهنگی برای هر فرد به لحاظ درون گروهی اهمیت می‌پذیرد (زاناکیس، ۲۰۱۱).

بازشناسی سنجه‌های سرمایه فرهنگی به عنوان ابزار مطالعه

سرمایه‌های فرهنگی خانواده، به میزان دست‌یابی فرزندان به کالاهای فرهنگی مختلفی مانند تارنماها، رایانه‌ها، آثار نقاشی، کتاب‌ها و استفاده از فرهنگ نام‌های خارجی لغت بستگی دارد (جنکینز، ۱۹۹۲).

دی‌مجیو (۲۰۰۲) پس از مطالعاتی به این نتیجه می‌رسد که امروزه با تجاری شدن فرهنگ عامیانه^{۴۰} و گسترش تلویزیون‌های کابلی، صنعتی شدن موسیقی، فیلم و گسترش فناوری‌های چند رسانه‌ای نوین، گرایش به مطالعه، حضور در جشن‌واره‌های هنری، سالن‌های سینما و تئاتر رونق پیشین خود را از دست داده است. از سوی دیگر بی‌تردید، سنج‌های سرمایه‌های فرهنگی تحت تأثیر متغیر جنسیت قرار گرفته‌اند. چنان که حضور زنان در رخ دادهای فرهنگی والا بر مردان فزونی یافته است. نظیر ایالات متحده آمریکا که زنان بیش از مردان در رخ دادهای فرهنگی والا، خواندن کتاب‌های ادبی، شرکت در کلاس‌های مختلف و بروز سلیقه‌های با فرهنگ بودن^{۴۱} نقش دارند. با این حال چنین پرسشی ضرورت دارد تا بیابیم که چرا همواره سهم پدران تحصیل کرده [و برخوردار از گونه‌های سرمایه فرهنگی محدودتر] در پیشرفت تحصیلی فرزندان بیش‌تر است؟ (دی‌مجیو، ۲۰۰۲).

کالاهای فرهنگی شامل آن دسته از مواردی خواهد بود که تعریف‌کننده‌ی شیوه متمایزی از زیست اجتماعی است. از این رو می‌توان به مصرف الگوهای پوشش، وسیله‌های زینتی برای بدن و مکان‌های فرهنگی مانند فضاهای وابسته به تفکری ویژه مانند، کافی شاپ‌ها، سینماها، فرهنگ سراها، سالن‌های ورزشی، قهوه‌خانه‌ها، کتاب‌خانه‌ها، مساجد، امام‌زاده‌ها، زیارت‌گاه‌ها و دیگر فضاهای معروف به اماکن فرهنگی اشاره کرد.

در بین اندیش‌مندان حوزه علوم اجتماعی در مورد نماگرهای سرمایه فرهنگی اتفاق نظری وجود ندارد و هر یک نشانه‌های متفاوتی را بیان کرده‌اند. لامونت و لارو^{۴۲} (۱۹۸۸) هر دو معتقد هستند که بورديو با تغییر دادن پياپی مفهوم و کارکردهای سرمایه فرهنگی در نوشته‌هایش، تعریف آن را پیچیده‌تر ساخته، به همین دلیل نماگرهای سرمایه فرهنگی ارائه شده از سوی بورديو و دیگر محققان متفاوت است (رضایی، ۱۳۹۲).

سالیوان^{۴۳} (۲۰۰۱) نیز در تحقیقی با عنوان سرمایه فرهنگی و پیشرفت تحصیلی، سرمایه فرهنگی خانواده را در سه حیطة دسته بندی می‌کند:

الف) فعالیت‌ها: که درسه بخش قابل شناسایی است؛

۱- مطالعه: بسته به نوع و تعداد کتاب‌هایی که یک فرد در یک بازه زمانی مطالعه می‌کند، خواندن روزنامه و یا استفاده از کتاب‌خانه.

۲- تماشای تلویزیون: تماشای برنامه‌هایی با موضوعات علمی، هنری، سیاسی و فرهنگی.

۳- مشارکت در حوزه‌های هنری: بازدید از موزه‌های هنری، حضور در کنسرت و تئاتر.
ب) دانش فرهنگی: شناخت شخصیت‌های فرهنگی، دانش مندان، سیاست مداران، شاعران و هنرمندان.

ج) زبان: مهارت‌های کلامی و میزان دامنه لغات (رضایی، ۱۳۹۲).

لوئیک^{۴۴} (۲۰۰۵) میزان تحصیلات والدین، تعداد کتاب‌های موجود در منزل و مشارکت‌های هنری، اشفنبورگ^{۴۵} و ماس^{۴۶} (۱۹۹۷)، آشنایی با نمادهای فرهنگی طبقه برتر و توانایی استفاده از آن‌ها، و دمیس^{۴۷} (۲۰۰۶)، رفتن به کنسرت، بازدید از موزه‌های هنری یا مکان‌های تاریخی، شرکت در کلاس‌های موسیقی، نمایش نامه نویسی، آموزش رقص، داشتن صلاحیت فرهنگی، زبانی و شناخت کافی نسبت به فرهنگ طبقات برتر را سنجه‌های اصلی سرمایه فرهنگی می‌داند. ورنر^{۴۸} (۲۰۰۴) اهل مطالعه بودن، تعداد کتاب‌های موجود در منزل، سطح تحصیلات والدین، گوش کردن به موسیقی کلاسیک، نویسندگی و رفتن به کنسرت موسیقی، ون. دو. ورف هورست^{۴۹} (۲۰۱۰) میزان تحصیلات والدین، بازدید از موزه‌های هنری، تماشای تئاتر، رفتن به کنسرت در طول یک‌سال و میزان مطالعه کتاب‌های غیر درسی در طول هفته، و رابسون^{۵۰} (۲۰۰۳) نیز بازدید از موزه، رفتن به نمایشگاه، عضویت در کتاب‌خانه، علاقه به موسیقی و نویسندگی را نماگرهای سرمایه فرهنگی می‌داند (رضایی، ۱۳۹۲).

دی‌گراف^{۵۱} (۲۰۰۰) در کتاب جامعه‌شناسی آموزش و پرورش برای انتقال سرمایه فرهنگی به این نکته تأکید می‌کند که؛

براساس جامعه‌شناسی ادبیات^{۵۲} همواره والدین از چهار طریق توان‌مندی کتاب خوانی فرزندان خود را در منزل افزایش می‌دهند؛ تهیه‌ی کتاب (داشتن کتاب در خانه، امانت گرفتن کتاب از کتاب‌خانه عمومی و یا هدیه دادن کتاب)، ایجاد زمینه مناسب برای مطالعه (کتاب خواندن، علاقه مند سازی فرزندان به کتاب خوانی و حفظ آرامش و سکوت در خانه) و نشان دادن علاقه به کتاب (ارزش دادن به کتاب خوانی و نویسندگی فرزندان) و کنش متقابل مناسب خانوادگی (کتاب خواندن برای کودکان، ابراز علاقه به کتاب خوانی فرزندان و داستان گویی برای آنان) (دی‌گراف، ۲۰۰۰:۹۸).

و سالیوان^{۵۳} (۲۰۰۲) مشارکت انتقال فرهنگی را در چهار دسته تفکیک می‌کند: خواندن (برحسب تعداد کتاب، استفاده از کتاب‌خانه و خواندن روزنامه)، تماشای تلویزیون (تماشای برنامه‌های

علمی)، گوش کردن موسیقی (سنتی یا جاز و نوازندگی) و حضور در مجامع فرهنگ عمومی (موزه هنر، تئاتر و جشن واره). علاوه بر این، وی معرفت فرهنگی و آشنایی با واژگان را هم بخشی از سرمایه فرهنگی در نظر می‌گیرد. البته از دیدگاه سالیوان، تأثیر سرمایه فرهنگی در بازده آموزشی برای پسرها در میان خانواده‌های طبقات پایین یا متوسط و برای دخترها، در خانواده‌های مربوط به طبقات بالای جامعه بیش تر مشاهده شده است (سالیوان، ۲۰۰۲).

آن چه مسلم است اکثر محققان، کالاهای و فعالیت‌های فرهنگی مانند، رفتن به کنسرت و تئاتر، بازدید از موزه‌های هنری و تاریخی، میزان تحصیلات والدین، اهل مطالعه بودن خانواده را نماگرهای مهم سرمایه فرهنگی می‌دانند. البته از دید سالیوان کارکرد تلویزیون و مطالعه برای تقویت مهارت‌های زبانی، اهمیت دارد. ولی از نظر گادیس^{۵۴} (۲۰۱۲) چهار نماگر مهم سرمایه فرهنگی فقط: رفتن به موزه، تئاتر، مراکز فرهنگی و عادت به مطالعه دانسته شده است (گادیس، ۲۰۱۲).

وارد^{۵۵} (۲۰۱۱) میزان تماشای تلویزیون، علاقه به فیلم، موسیقی، رویدادهای موسیقی، خواندن کتاب، هنرهای تجسمی، غذا خوردن در بیرون منزل، توجه به ورزش، تماشای فعالیت‌های ورزشی، تمرینات بدنی، اهمیت دادن به سلامت بدن، الگوی های پوشش، معماری و چیدمان وسایل خانه و شیوه زندگی را نماگرهای سرمایه فرهنگی می‌داند و رابطه‌ی بین سرمایه فرهنگی و محرومیت اجتماعی^{۵۶} از دیگر مطالعات وی در این زمینه است.

فرضیه‌های پژوهش

- ۱- به نظر می‌رسد بین میزان سرمایه فرهنگی خانواده و دانش جو شدن رابطه معناداری وجود ندارد.
- ۲- به نظر می‌رسد در میان دانش‌جویان میزان سرمایه فرهنگی ذهنی - کالبدی در پایین‌ترین درجه اهمیت قرار دارد.
- ۳- به نظر می‌رسد در میان دانش‌جویان میزان سرمایه فرهنگی نهادینه بیش از سرمایه فرهنگی عینی اهمیت دارد.

جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش حاضر ۱۰۱۳ نفر دانش‌جوی ورودی سال ۱۳۹۴ دانشگاه صنعتی شریف، اعم از دانش‌جویان نخبه (عضو بنیاد ملی نخبگان) و غیره در یازده رشته‌ی (مهندسی برق، مهندسی شیمی و نفت، مهندسی مکانیک، رایانه، مهندسی عمران، مهندسی هوافضا، مهندسی صنایع، علوم ریاضی، شیمی، مهندسی و علم مواد، فیزیک) می‌باشد.

بررسی جامعه‌شناختی میزان سرمایه‌های فرهنگی سه‌گانه..... ۱۷

مدل گونه‌های مختلف سرمایه‌های فرهنگی خانواده دانش‌جویان بر اساس سنجه‌های مورد بررسی در جامعه نمونه در جدول زیر آمده است که به کمک ابزار پرسش‌نامه شامل دو بخش (۲۴) پرسش‌های باز و بسته) و ۷۶ گویه مورد سنجش قرار گرفته است.

جدول دانش‌جویان دانشگاه به تفکیک جنسیت

جنسیت دانشگاه	پسر	دختر	کل
صنعتی شریف	۲۰۵	۱۴۵	۳۵۰

شاخص‌های گونه‌های مختلف سرمایه فرهنگی دانش‌جویان در دانشگاه

(I) سرمایه فرهنگی ذهنی - کالبدی خانواده			
۱	مطالعه کتاب‌های غیر درسی	۲	اردوهای علمی و فرهنگی
۳	میزان استفاده از وسایل ارتباطی الکترونیکی	۳	
۴	سبک زندگی	۵	گرایش به سرمایه فرهنگی ایستا
۶	پیشینه فعالیت‌های درسی	۶	
۷	ذایقه‌های هنری	۸	گرایش به سرمایه فرهنگی پویا
۹	حضور در همایش‌های علمی	۹	
۱۰	سنت گرایی	۱۱	فراگیری زبان خارجی
۱۲	استقلال طلبی اقتصادی	۱۲	
۱۳	مد گرایی	۱۴	فراگیری موسیقی سنتی
۱۵	فراگیری موسیقی جدید	۱۵	
۱۶	مادی گرایی	۱۷	فراگیری موسیقی جدید
۱۸	فراگیری نقاشی و هنر	۱۸	
۱۹	معنویت گرایی	۲۰	فراگیری نقاشی و هنر
۲۱	علاقه به ورزش	۲۱	
۲۲	سینما رفتن	۲۳	تئاتر رفتن
۲۴	موزه رفتن	۲۴	
۲۵	نمایشگاه‌های هنری رفتن	۲۶	حضور در مراکز فرهنگی
۲۷	حضور در جشن‌واره‌های موسیقی	۲۷	
۲۸	حضور در مراکز دینی		
(II) سرمایه فرهنگی نهادینه خانواده			
۲۹	مدارک تحصیلی پدر	۳۰	مدارک تحصیلی مادر
۳۱	برخورداوری از مدارک مهارتی	۳۱	
(III) سرمایه فرهنگی عینی خانواده			
۳۲	تعداد کتاب‌های فارسی و لاتین	۳۳	تعداد تابلوهای هنری
۳۴	فیلیم (CD, DVD) و ...	۳۴	
۳۵	وسایل ارتباطی و اطلاعاتی الکترونیکی	۳۶	نوع و تعداد ابزار موسیقی

سطح تحصیلات پدر

۰/۷ درصد پاسخ‌گویان پدرانی بی‌سواد دارند. ۴/۷ درصد پدران دارای تحصیلات زیردیپلم، ۲۷/۹ درصد دارای تحصیلات دیپلم و ۵۶/۳ درصد دارای تحصیلات کاردانی و بالاتر بوده‌اند. ۱۰/۴ درصد پاسخ‌گویان میزان تحصیلات پدرشان را ذکر نکرده‌اند.

سطح تحصیلات مادر

۱۸ پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۶

۰/۲ درصد پاسخ‌گویان مادرانی بی‌سواد دارند. ۵/۶ درصد پدران دارای تحصیلات زیردیپلم، ۳۲/۷ درصد دارای تحصیلات دیپلم و ۵۰/۵ درصد دارای تحصیلات فوق‌دیپلم و بالاتر بوده‌اند. ۱۱ درصد پاسخ‌گویان میزان تحصیلات مادرشان را ذکر نکرده‌اند.

شاخص سرمایه فرهنگی ذهنی - کالبدی (عادت‌واره‌ها)

از ادغام نظر دانش‌جویان در موافقت با عبارت‌هایی در سنجش میزان عادت‌واره‌ها در شاخص سرمایه فرهنگی ذهنی - کالبدی، شاخص عادت‌واره‌ها از نظر دانش‌جویان حاصل شده است؛ که در این شاخص میانگین نمونه‌ای ۳/۱۳ و انحراف معیار ۰/۳۶۰۲۳ است. اطلاعات به لحاظ توزیعی چوله^{۵۷} به چپ و نمودار داده‌ها (در صورت ترسیم) کشیده‌تر از حالت نرمال خواهد بود. فاصله اطمینان ۹۵ درصد و آزمون فرضیه آماری برای میانگین این سازه نشان می‌دهد که میانگین این سازه کم‌تر یا مساوی حد متوسط نظری یعنی عدد ۳ نیست. به بیان دیگر فرضیه میزان عادت‌واره‌های دانش‌جویان کم‌تر از حد متوسط یا برابر آن است در سطح معنی‌داری ۵ درصد رد می‌شود.

شاخص سرمایه فرهنگی عینی (ابزار، مکان‌ها و کالاهای فرهنگی)

برای دستیابی به شاخص سرمایه فرهنگی عینی (ابزار، مکان‌ها و کالاهای فرهنگی) در نزد پاسخ‌گویان از متغیرهای تعداد کتاب‌های غیردرسی، تعداد ابزار موسیقی، تعداد تابلوهای هنری، تعداد کتاب‌های مطالعه شده، خواندن کتاب‌های درسی، فراگیری موسیقی و هنر، فعالیت‌های هنری، دانستن زبان خارجی، استفاده از اینترنت، شرکت در کلاس‌های ورزشی و علاقه‌مندی به تابلوهای هنری استفاده شد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که در شاخص سرمایه فرهنگی عینی (ابزار، مکان‌ها و کالاهای فرهنگی) ۸۳/۵ درصد پاسخ‌گویان در حد «خیلی زیاد یا زیاد»، ۱۴/۲ درصد در حد «متوسط (تاحدودی)» و ۲/۳ درصد در حد «کم یا خیلی کم» از سرمایه فرهنگی ذهنی - کالبدی برخوردارند.

شاخص سرمایه فرهنگی نهادینه (مدرک تحصیلی پدر و مادر)

برای دستیابی به شاخص سرمایه فرهنگی نهادینه (مدرک تحصیلی) در نزد پاسخ‌گویان از متغیرهای آخرین مدرک تحصیلی پدر و مادر استفاده شد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که در شاخص سرمایه فرهنگی نهادینه (مدرک تحصیلی) ۲۰/۱ درصد پاسخ‌گویان در حد «خیلی زیاد یا

۱۹..... بررسی جامعه‌شناختی میزان سرمایه‌های فرهنگی سه‌گانه.....

زیاد»، ۷۵ درصد در حد «متوسط (تاحدودی)» و ۴/۹ درصد در حد «کم یا خیلی کم» از سرمایه فرهنگی نهاده‌ها برخوردارند.

جدول آزمون میانگین شاخص سرمایه فرهنگی ذهنی - کالبدی (عادت‌واره‌ها) در بین دانش‌جویان تحت فرضیه H_0

میانگین نمونه‌ای شاخص	اختلاف میانگین‌ها تحت فرض H_0	آماره آزمون T	درجه آزادی (d.f.)	سطح معنی‌داری (sig)
۳/۱۳	۰/۱۳	۷/۶۵۲	۳۴۹	۰/۰۰۰

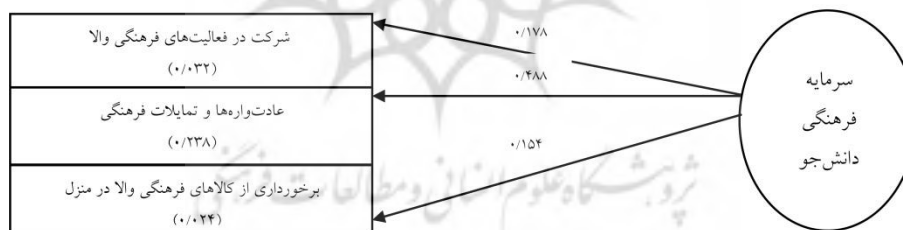
آزمون میانگین شاخص سرمایه فرهنگی عینی (ابزار، مکان‌ها و کالاهای فرهنگی) در بین دانش‌جویان تحت فرضیه H_0

میانگین نمونه‌ای شاخص	اختلاف میانگین‌ها تحت فرض H_0	آماره آزمون T	درجه آزادی (d.f.)	سطح معنی‌داری (sig)
۳/۸۸	۰/۸۸	۳۵/۴۷۳	۳۴۹	۰/۰۰۰

آزمون میانگین شاخص سرمایه فرهنگی نهاده‌ها (مدرک تحصیلی پدر و مادر) در بین دانش‌جویان تحت فرضیه H_0

میانگین نمونه‌ای شاخص	اختلاف میانگین‌ها تحت فرض H_0	آماره آزمون T	درجه آزادی (d.f.)	سطح معنی‌داری (sig)
۳/۲۵	۰/۲۵	۳/۶۳۴	۳۴۹	۰/۰۰۰

نمودار مدل تحلیل تأییدی سازه سرمایه فرهنگی دانش‌جویان

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مطالعه سرمایه‌های فرهنگی نهاده‌ها، ذهنی - کالبدی و عینی به ترتیب در میان دانش‌جویان به

شرح زیر حائز اهمیت می‌باشد:

سرمایه فرهنگی نهاده‌ها؛

- تحصیلات پدر بیش‌تر از مادر.

سرمایه فرهنگی عینی خانواده مانند:

- برخورداری از بعضی کالاهای فرهنگی والا در منزل هم‌چون تابلوها.

سرمايه فرهنگي ذهني - کالبدی مانند:

- بعضی عادت‌واره‌ها و تمایلات فرهنگی از جمله:
- فراگیری زبان خارجی،
- علاقه به مطالعه پدر و مادر،
- و شرکت پدر و مادر در فعالیت‌های فرهنگی والا.
- ولی از سوی دیگر عادت‌واره‌های زیر در میان دانش‌جویان نقش روشنی ندارند:
- علاقه به مطالعه کتاب‌های غیردرسی،
- علاقه به هنر و موسیقی والا،
- حضور در جلسات علمی داوطلبانه،
- توجه به شعر، ادبیات و مفاخر فرهنگی،
- صحبت کردن به زبان خارجی در منزل،
- رفتن به موزه، تئاتر، سینما و جشن‌واره‌های موسیقی و آواز،
- فعالیت‌های هنری والا،
- ارتباط بیش‌تر با دوستان، نزدیکان و جامعه،
- معنویت‌گرایی / مادی‌گرایی،
- ورزش و تفریحات جمعی.

پی‌نوشت‌ها

1 - Measures	30 - Jessica Anne Hayes
2 - Indicators	31 - Reproduction
3 - Cultural capital	32 - Cultural capital
4 - Ideas	33 - Axel Honneth
5 - Social Hierarchy	34 - Embodied state
6 - Social problem	5 - Objectified state
7 - Social reproduction	36 - Institutionalized state
8 - Lifestyle	37 - Static cultural capital
9 - Way of living	38 - Dynamic cultural capital
10 - Cultural know-how	39 - Communicative
11 - Middle -class	40 - Vulgar / Pop culture
12 - Habitus	41 - Highbrow / High culture
13 - Field	42 - Lamont & Lareau
14 - Social topology	43 - Thomas J. Sullivan
15 - Habitus	44 - Van Lowiek
16 - Cultural commodities	45 - Karen E. Aschaffenburg
17 - Housing	46 - Ineke Maas

18 - Distinction	47 - Susan Alexandra Dumais
19 - Cultural superiority	48 - Samuel P. Verner
20 - Occupation	49 - Van De Werfhorst
21 - Land ownership	50 - Colin Robson
22 - Power	51 - Paul M. De Graaff
23 - Politics	52 - Sociology of literature
24 - Class	53 - Alice Sullivan
25 - Social status	54 - Michael Gaddis
26 - Lifestyle	55 - Warde Alan
27 - Max Weber	56 - Social exclusion
28 - Desires	57 - Skewed
29 - Life chances	

منابع

- میرزاییگی، حسن علی (۱۳۹۳). جست و جوی مدل برنامه درسی برای رشد سرمایه فرهنگی خانواده و موفقیت تحصیلی فرزندان. دو فصل نامه نظریه و عمل در برنامه درسی، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، سال دوم، شماره ۴.
- بوردیو، پی یر (۱۹۹۰). نظریه کنش: دلایل عملی و انتخاب عقلانی، ترجمه‌ی مرتضی مردی‌ها، تهران: انتشارات نقش و نگار (۱۳۸۱).
- رضایی، محمد (۱۳۸۹). پی‌یر بوردیو؛ نگاهی به مفاهیم عمل، عادت واره، میدان در اندیشه‌ی بوردیو. پیام صبا.
- ریتزر، جورج. داگلاس جی. گودمن (۱۳۹۳). نظریه جامعه‌شناسی مدرن. خلیل میرزایی و عباس لطفی زاده. نشر جامعه‌شناسان. ص ۱۱۱.
- Bourdieu, Pierre and Jean-Claude Passeron, (1990) *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Weininger, Elliot B & Lareau, Annette (2006) *Cultural capital in educational research: a critical assessment*. Theory and Society. University of Maryland, College Park.
- De Graaf, Nan Dirk., De Graaf, Paul M. and Kraaykamp, Gerbert (2000). *Source parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands: A refinement of the cultural capital perspective*. *Sociology of education*, Vol. 73, No. 2, pp. 92-111.
- De Graaff, Paul M., and Gerbert Kraaykamp (2000). *Sociology of education*. Vol. 73, No., pp. 98.
- Hayes, Steven C. (2004). *Acceptance and commitment therapy and the new behavior therapies: Mindfulness, acceptance and relationship*. New York: Guilford.
- Lareau, Annette and Weininger, Elliot B. (2003). *Cultural capital in educational research: A critical assessment* Temple University; SUNY Brockport. *Theory and society* 32: 567-606. Kluwer academic publishers. Printed in the Netherlands.